

Олена Хартман,
канд. психол. н., доцент,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ПРОЯВІВ БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА**

У статті представлені деякі правові та соціально-психологічні аспекти батьківської відповідальності за повноцінний розвиток дітей дошкільного віку. Висвітлено авторську позицію щодо розуміння батьківської відповідальності як потреби зрілої особистості у створення безпечного сімейного середовища для особистісного зростання дитини.

Olena Hartman

**LEGAL, SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS
OF PARENTAL RESPONSIBILITY MANIFESTATIONS
FOR THE DEVELOPMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN
IN THE CONTEXT OF SAFE FAMILY ENVIRONMENT**

The article outlines certain legal, social and psychological aspects of manifestations of parental responsibility for the development of pre-school children. Parental responsibility as the need to perform parenting functions and responsibilities in different conditions and circumstances is highlighted.

Проблема відповідальності батьків за розвиток дитини дошкільного віку зумовлена соціально-економічними, політичними змінами у суспільстві, поширенням випадків недбайливого ставлення дорослих до здійснення виховної діяльності, жорстокого поводження з дітьми, нехтування батьківськими обов'язками. На сьогодні вона залишається вельми актуальною, проте недостатньо розробленою.

Слід зауважити, що обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини полягають у реалізації власного права, а не у визнанні за ними пріоритетності у розподілі виховних прав та обов'язків.

Інститут батьківства є історично утвореним поняттям, що запроваджується особливостями взаємовідносин в родині. Батьківство складається з поєднання соціальних ролей батька та матері. Ми розуміємо означені соціальні ролі як сукупність особистісних якостей чоловіка та жінки, що дозволяють забезпечувати необхідні умови для повноцінного гармонійного розвитку дитини, виконувати батьківські обов'язки. Якісне виконання батьківських обов'язків залежить від соціально-педагогічного досвіду, ідейно-моральної зрілості, світогляду та моральних установок батьків.

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної науково-методичної літератури (К. Альбуханова-Славська, О. Безпалько, Л. Буніна, Т. Василевська, С. Доскач, І. Зверева, К. Клімова, Г. Лактіонова, К. Муздибаєв, Л. Собчик, О. Патинок, Л. Татомир, О. Томаровщенко, С. Харченко та ін.) дозволив встановити, що відповідальність являє собою властивість особистості, яка відбивається в характері людини, в її почуттях, сприйнятті, усвідомленні, світогляді, проявляється у ставленні до різних форм життєдіяльності особистості. Відповідальність як риса характеру людини формується в процесі спільної діяльності є результатом інтеріоризації соціальних цінностей, норм, правил, притаманна лише зрілій особистості. Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм. Відповідальній особистості властиві такі риси: гіперсоціальні установки, альтруїзм, щиросердність, обов'язковість, надобов'язковість, готовність допомагати оточуючим, організованість, працьовитість, старанність, зібраність, стійкість, усвідомленість та ін.

Обсяг батьківських прав та обов'язків визначений Конституцією України, Сімейним Кодексом України та Законом України «Про охорону дитинства».

Дослідниця М. Логвінова в руслі дослідження проблеми цивільної та сімейно-правової відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми, звернула увагу на визначення сутності поняття «відповідальність батьків за неповнолітніх»: «передбачений санкцією норми закону (цивільного договору) захід впливу на правопорушника при недотриманні ним вимог закону (умов договору, рішення суду), внаслідок чого він зазнає позбавлення чи обмеження особистих немайнових чи майнових прав, що сприяє захисту порушення суб'єктивних прав та інтересів» [1].

Автор висловлює думку про те, що притягнення батьків до сімейно-правової відповідальності є засобом захисту права дитини на належне виховання в сімейних умовах.

На думку М. Логвінової, підставами для цивільно-правової відповідальності батьків можуть бути:

- невиконання покладених на батьків обов'язків щодо виховання дітей та догляду за ними;
- невиконання батьківських обов'язків належним чином або в повному обсязі;

– шкода, яка заподіюється дитині (погіршення стану здоров'я або розлад психіки) через дії, які призводять до фізичного та морального страждання, недоліків морального та розумового розвитку, затримки психічного розвитку, в результаті неналежного виховання; психологічного насилля, відсутності турботи, уваги, жорстокого ставлення до дитини, ухилення від виконання батьківських обов'язків, вчинення злочину проти життя та здоров'я дитини [1].

Держава забезпечує охорону сім'ї та дитинства, визначаючи права, обов'язки та відповідальність осіб, що мають ті чи ті родинні стосунки, або здійснюють виховну, освітню та інші види діяльності, пов'язані з дітьми та підлітками. Це: закони, нормативно-правові акти, укази, програми тощо. Серед основних документів, що діють на території нашої держави можна назвати такі: Конвенція про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Національна програма «Діти України», Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію державної сімейної політики», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю», Указ Президента «Про Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх» та ін.

Реалізація державної сімейної політики здійснюється за рахунок забезпечення нормативно-правового поля в цілому та в окремих сферах життєдіяльності зокрема. Серед них: норми сімейного права, подружня відповідальність, батьківська відповідальність.

Досліджуючи особливості державного регулювання розвитку інституту сім'ї в Україні, Л. Мельничук зауважує: «Процес становлення соціального інституту сім'ї характеризується наявністю деструктивних явищ та проблем, серед яких: низький рівень задоволення індивідуальних інтересів і потреб, пов'язаних зі створенням та функціонуванням окремої сім'ї; невідповідність репродуктивних потреб сім'ї потребам суспільства в простому відтворенні населення; наявність протиріччя між рівнем індивідуальної свободи вибору будь-якого типу сімейних і приватних відносин з рівнем відповідальності за свою поведінку; існування широкого діапазону сімей, неспроможних виконувати соціальні функції тощо» [2, с. 13].

Серед факторів, що зумовлюють наявність означених проблем сучасної української сім'ї, дослідниця також називає внутрішньосімейні умови, які залежать від рівня саморозвитку кожної окремої сім'ї, до яких відносить суперечливий характер подружніх та батьківських відносин, низький рівень тендерної, етико-психологічної культури спілкування в сім'ї, психолого-педагогічної культури та відповідальності батьків [2].

Суспільство вимагає від осіб, на яких покладено батьківські функції, виконання певних прав та обов'язків. У Педагогічному словнику для молодих батьків зазначено, що батьківські права та обов'язки – це зумовлена історичним розвитком особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, яка закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки. Одним із головних прав виступає право батьків на виховання дітей та їх соціальне забезпечення. Невиконання батьківських обов'язків призводить до втрати морального та юридичного права батьків на виховання своїх дітей. Права та обов'язки батьків щодо дітей регламентовані в Кодексі про шлюб та сім'ю в Україні. З метою надання допомоги сім'ї у вихованні дітей окремим категорія сімей надається матеріальна допомога, створюється та діє мережа дитячих закладів (ясла, дошкільні навчальні заклади, санаторні школи-інтернати та ін.).

Також уточнено, що матеріальна допомога, виховання дітей у дитячих закладах не замінюють сімейне виховання, не знімають з батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків. Невиконання батьками обов'язків, визначених суспільством з позицій моралі та законами призводить до втрати батьківських прав на дітей. Виникаючі в процесі взаємовідносин сім'ї і суспільства, внутрішньосімейні суперечності, які істотно порушують права та інтереси дітей, вирішуються органами правосуддя, опіки та піклування [3].

Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів та правових норм. Так, Т. Руденко зазначає, що загальний напрямок динаміки сім'ї і шлюбно-сімейних відносин в Україні свідчить про формування якісно-нового етапу у розвитку моногамної сім'ї, що проявляється в тенденції досягнення оптимального кількісного та родинного складу, і в тенденції ускладнення функцій, а також соціальної ролі сім'ї. Дослідниця розрізняє функції сім'ї по відношенню до суспільства і його соціальних інститутів та функції сім'ї по відношенню до її окремих членів. Здійснивши соціально-філософський аналіз молоді сім'ї в сучасній Україні, дослідницею були

виділені мотиви для її створення: любов і близькі до неї духовні, етичні та естетичні цінності і сподівання – вірність, турбота, потреба в шлюбі, материнстві, батьківстві, фізична привабливість [4].

Крім того, підкреслює, що домінантою в соціальній політиці має бути зміцнення сім'ї і підвищення її виховної функції. Серед заходів соціальної політики виділено соціальну роботу стосовно молодшої сім'ї, важливою складовою якої є просвітницька діяльність. Такі заходи в поєднанні з загальним соціальним та культурним розвитком країни дозволять сповільнити негативні тенденції в розвитку сучасної сім'ї (психологічна нестабільність сім'ї, порушення системи міжособистісних відношень і цінностей тощо). Саме держава забезпечує баланс прав і відповідальності державних інститутів і сім'ї, створює необхідні умови для активізації соціально-економічного потенціалу родини [4].

Дослідниця Н. Шевченко розглядає усвідомлене ставлення батьків до прав дитини як систему знань (уявлення, поняття, судження), емоційно-мотиваційне та нормативно-проективне сприйняття прав дитини, що проявляється у певній моделі батьківської поведінки по відношенню до дитини (дії, вчинки). Авторка зауважує, що існують об'єктивні (організовані та неорганізовані) та суб'єктивні чинники, що впливають на формування ставлення батьків до прав дітей. Серед соціально-педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини виділяє змістові (мета, завдання, напрямки та їх зміст), психолого-педагогічні (специфіка навчання батьків як дорослої аудиторії) та організаційно-педагогічні (форми та методи взаємодії з батьками) [5].

Виходячи з наведених вище теоретичних положень, суджень, поглядів, батьківську відповідальність можна розуміти як одну зі складових моральної свідомості дорослої особистості, яка передбачає піклування з боку батьків про якісне виховання та розвиток своїх дітей, їх утримання; про забезпечення та створення умов для здорового і безпечного психологічного зростання дитини дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвінова М. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / М. Логвінова. – К., 2006. – 20 с.
2. Мельничук Л. Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л. Мельничук. – К., 2009. – 20 с.
3. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДДССМ, перевидання, 2003. – 348 с.
4. Руденко Т. Молода сім'я в сучасній Україні : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Т. Руденко. – Київ, 2004. – 14 с.
5. Шевченко Н. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Н. Шевченко. – Луганськ, 2006. – 13 с.

*Ганна Циценко,
Українське дитячо-юнацьке
товариство «Січ»*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДИТЯЧОГО НАСИЛЛЯ

У статті авторка аналізує зміст та різновиди насилля над дітьми.

Hanna Tsytsenko

PHENOMENOLOGY OF CHILD ABUSE

The article examines the main types of child abuse and lists various kinds of child abuse.

Дослідження насильства над дітьми привертає сьогодні пильну увагу дослідників різних галузей науки: філософії, історії, соціології, права, психології та інших. Як зазначає російський філософ А. Гусейнов, етимологія слова «насильство» має на увазі застосування сили, опору на силу, дію за допомогою сили [1].

У свою чергу під поняттям «насильство» розуміють будь-які навмисні дії, що порушують закон і завдають шкоди фізичному, психічному, моральному здоров'ю дитини.

Н. Асанова виділяє чотири основних типи насилля:

- фізичне насилля – будь-яке невикладкове нанесення пошкоджень неповнолітнім (вік до 18 років);
- сексуальне насилля – використання дитини або підлітка іншою особою для отримання сексуального задоволення;
- зневага – хронічна нездатність батьків або особи, що здійснює догляд, забезпечити основні потреби підростаючої дитини (їжа, одяг, житло, медичний догляд, освіта, захист і т.д.);
- психологічне насилля – хронічне приниження, образи, знущання і насмішки над дитиною [2].